

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΟΜΑΔΑΣ ΚΑΙ ΚΑΡΤΕΛ

Βλάσης Σκολίδης

Η συνήθεια είναι, στην Αθήνα, καινούργια.¹ Όσοι όμως γαλουχήθηκαν ψυχαναλυτικά στη Γαλλία, θεωρούν το καρτέλ αναπόσπαστο στοιχείο της καθημερινότητας. Δεν είναι σπάνιο στους λακα-νικούς κύκλους να έχει κανείς ένα ή δύο βράδια την εβδομάδα "κλεισμένα" λόγω συμμετοχής σε αυτές τις ιδιότυπες πενταμελείς ομάδες, χάρη στις οποίες συνευρίσκονται και μελετούν εκατοντάδες ενδιαφερόμενοι για την ψυχανάλυση, ειδικοί και μη. Για τους περισσότερους από εμάς, από τα καρτέλ ξεκίνησε η μύηση στο δύσβατο λόγο του Λακάν, και στα καρτέλ εξακολουθεί να δοκιμάζεται η πάντοτε προβληματική εξοικείωση μαζί του.

Αυτά που αλλού θεωρούνται αυτονόητα, είναι φυσικό να εγείρουν σκεπτικισμό και αμηχανία σε χώρους όπου η συνήθεια είναι πρόσφατη, αβέβαιη και - γιατί να φοβηθούμε τη λέξη; - ξενόφερτη. Συζητώντας προσφάτως με τα μέλη διαφόρων καρτέλ της Αθήνας, πίσω από τα θετικά ή τα αρνητικά σχόλια σχετικά με την ολιγόχρονη λειτουργία τους, είδα να διαφαίνεται μια απορία για το βαθύτερο λόγο ύπαρξης τους: τι εξυπηρετεί αυτή η τυποποιημένη συνήθεια; γιατί καρτέλ και όχι κάτι άλλο;

Έτσι άρχισε σιγά σιγά να μου υποβάλλεται η ιδέα να αναφερθώ στην ιδιαιτερότητα του καρτέλ ως μεθόδου συλλογικής εργασίας και στα αίτια του εξέχοντος ρόλου του στην Ψυχαναλυτική Σχολή του Ζακ Λακάν. Ας τονίσω ευθύς εξαρχής αυτό που θα επιχειρήσω στη συνέχεια να αναπτύξω: *το καρτέλ αποτελεί απόπειρα να καλλιεργηθεί ο ψυχαναλυτικός λόγος από μια ομάδα θεσμοθετημένη και τυποποιημένη κατά τρόπο ώστε να ελαχιστοποιούνται οι παρενέργειες που η ψυχανάλυση εντοπίζει και καταγγέλλει σε κάθε είδους ομαδοποίηση.*

Σταθερή αφετηρία της οποιασδήποτε προσέγγισης των ομαδικών, των συλλογικών φαινομένων αποτελούν για μας, όπως ξέρετε, οι διαπιστώσεις του Ζίγκμουντ Φρόιντ στο έργο του "Ψυχολογία των ομάδων και ανάλυση του εγώ". Το ερώτημα στο οποίο προσπαθεί να απαντήσει αφορά το συνδετικό κρίκο που επιτρέπει σ ένα σύνολο από ατομικότητες να λειτουργεί συνεκτικά σαν ομάδα. Στη βάση αυτής της συνοχής, αποφαίνεται ο Φρόιντ, βρίσκεται μια φαντασιακή ταύτιση. Το πρότυπο της ομαδοποιημένης λειτουργίας το παρέχουν δύο πανάρχαιοι και δοκιμασμένοι θεσμοί, ο Στρατός και η Εκκλησία.

«Εκκλησία και Στρατός είναι ομάδες τεχνητές, δηλαδή επενεργεί ένας ορισμένος εξωτερικός πειθαναγκασμός για να τις προφυλάσσει από τη διάλυση και να αποτρέψει τροποποιήσεις ως προς τη δομή τους. [...] Μέσα στην Εκκλησία -μπορούμε επωφελώς να λάβουμε ως πρότυπο τη ρωμαιοκαθολική Εκκλησία- κυριαρχεί, όπως και στο Στρατό, όσο κι αν διαφέρουν κατά τα άλλα, η ίδια χίμαιρα (αυταπάτη) ότι υπάρχει ένας υπέρτατος αρχηγός -στη ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ο Χριστός, στο Στρατό ο αρχιστράτηγος- ο οποίος αγαπάει όλα τα άτομα της ομάδας εξίσου. Από τούτη την αυταπάτη εξαρτώνται τα πάντα αν την αφήναμε να καταρρεύσει, τόσο η Εκκλησία όσο και ο Στρατός θα αποδιοργανώνονταν πάραυτα, στο βαθμό που ο εξωτερικός πειθαναγκασμός θα

¹ Ανάπλαση και επαύξηση μιας παρέμβασης στη διακαρτελική συνάντηση της Αθήνας, στις 6 Νοεμβρίου 1994, στο Γαλλικό Ινστιτούτο.

το επέτρεπε. [...] Υφίσταται βαθύτερος λόγος που παραλληλίζεται η χριστιανική κοινότητα με μια οικογένεια, και που οι πιστοί αποκαλούνται εν Χριστώ αδελφοί, δηλαδή αδέρφια μέσω της αγάπης που έχει γι αυτούς ο Χριστός. Είναι αναμφίβολο ότι ο δεσμός που ενώνει κάθε μεμονωμένο άτομο με το Χριστό, είναι και η αιτία των αμοιβαίων τους δεσμών. Παρομοίως και για το Στρατό · ο αρχιστράτηγος είναι ο πατέρας, ο οποίος αγαπάει όλους τους στρατιώτες του εξίσου, και γι αυτόν το λόγο είναι μεταξύ τους σύντροφοι. Ο Στρατός διαφέρει δομικά από την Εκκλησία επειδή απαρτίζεται από μια πυραμίδα ομάδων τέτοιου τύπου. Κάθε λοχαγός είναι κατά κάποιον τρόπο ο ανώτατος διοικητής και ο πατέρας του λόχου του, και κάθε υπαξιωματικός της μονάδας του».²

Το κύριο σημείο είναι η σημασία του λιβιδινικού στοιχείου ως συνεκτικού παράγοντα ομαδοποίησης. Η ουσία μιας ομάδας, τονίζει ο Φρόντ, έγκειται στους συναισθηματικούς δεσμούς που αναπτύσσονται στα πλαίσια της. Οι δεσμοί αυτοί διαπλέκονται προς δύο κατευθύνσεις: ως προς τον ηγέτη και ως προς τα μέλη μεταξύ τους.

Γύρω από τον ηγέτη αρθρώνεται η βασική αυταπάτη, η βασική αποπλάνηση, χάρη στην οποία καθίσταται τεχνικά δυνατή η ομαδική συγκρότηση. Ο αρχηγός ενσαρκώνει για κάθε μετέχον υποκείμενο το Ιδανικό τού εγώ (αυτό που θα ήθελε να είναι) προς το οποίο ταυτίζεται. Χάρη στη συναισθηματική μεταβίβαση, η επιθυμία του καθενός τροφοδοτείται από την επιθυμία του αρχηγού.

Στην ταύτιση με το εξιδανικευμένο αντικείμενο έρχεται να παρατεθεί η των μελών μεταξύ τους: σύντροφοι εν όπλοις ή εν Χριστώ αδελφοί. Αναγνωρίζουμε εδώ την ταύτιση με την κατοπτρική εικόνα, δομικό πρότυπο της οποίας αποτελεί το λακανικό "στάδιο του καθρέφτη". Συμμετοχή σε ομάδα σημαίνει άρα κινητοποίηση όλου του φάσματος των φαντασιακών παραμέτρων με τη γνωστή θυελώδη εκδήλωση είτε της θετικής είτε της αρνητικής τους πτυχής. Ξέρουμε πόσο αποτελεί η ομάδα εύφορο έδαφος για να ευδοκιμήσουν τα ναρκισσιστικά πάθη, η παρανοϊκή φύση του ανθρώπινου εγώ. Πουθενά δεν εκδηλώνονται με περισσότερη ένταση τα παιχνίδια αγάπης και μίσους, αλληλεγγύης και αλληλοϋπονόμευσης, σύμπνοιας και μισαλλοδοξίας. Φαντασιακή αναισχυντία, *obscentite imaginaire*, συνοψίζει επιγραμματικά ο Λακάν.³

Περιτεύει να τονίσω πόσο ασυμβίβαστη με οποιαδήποτε ομαδοποίηση είναι η ψυχαναλυτική εμπειρία, η ψυχαναλυτική σχέση. Ο ψυχαναλυτής και ο ψυχαναλυόμενος δεν αποτελούν και δεν θα αποτελέσουν ποτέ "ομάδα" - διαφορετικά, σημειώνει ο Φρόντ, έχουμε σχέση υπνωτισμού.⁴ Ο ψυχαναλυτής, στο βαθμό που αποφεύγει το σκόπελο των φαντασιακών

² Sigmund Freud, *Massenpsychologie und Ich-Analyse* (1921). Μεταφράζω εδώ από τη γαλλική έκδοση: *Psychologie des foules et analyse d'un moi*, στο βιβλίο: S.F., *Essais de psychanalyse*, Payot, Paris, 1981, σσ. 153-155.

Τίποτε δεν απαγορεύει να μεταφραστεί ο όρος *Masse*, πρώτο συνθετικό του *Massenpsychologie*, ως "ομάδα"¹ θα έλεγα μάλιστα ότι η ουσία της φροϊδικής επιχειρηματολογίας το επιβάλλει. Όπως προκύπτει από την πολύ κατατοπιστική ανάλυση των γάλλων μεταφραστών (ό.π., σσ. 119-122), ο Φρόντ μεταχειρίζεται με ταυτόσημο τρόπο τα ουσιαστικά *Masse*, *Menge* και *Gruppe*, στα οποία αντιστοιχεί ένα και μόνο επίθετο: *collectif*, ομαδικός, συλλογικός.

³ Πρβλ. J. Lacan, *L'Etourdit*, στο περιοδικό *Scilicet*, 4, Seuil, Paris, 1973, σ. 31: "καταμετρώ το ομαδικό επιτέλεσμα ανάλογα με το πόση φαντασιακή αναισχυντία προσθέτει στο επιτέλεσμα λόγου". J. Lacan, *Lettre de dissolution [Επιστολή Διαλύσεως]*, χρονολογημένη 5.1.80, στο περιοδικό *Omicron?*, 20-21, σ. 10.

⁴ S. Freud, *Psychologie des foules...*, ό.π., σσ. 180 και 216-217.

ταυτίσεων, δεν μπαίνει ποτέ στη θέση ενός πατέρα που αγαπάει.

Υπάρχει λοιπόν ουσιαστική αντινομία, ασυμβατότητα της ομαδικής συγκρότησης με αυτόν καθαυτόν τον ψυχαναλυτικό λόγο, ο οποίος στηρίζεται στο ασυνείδητο. Ασυνείδητο σημαίνει απουσία εγγύησης, απουσία πληρότητας και σταθερότητας. Έτσι, όσο πιο σταθερή, πιο πάγια, πιο δεμένη εμφανίζεται μια ομάδα, τόσο πιο βάσιμη είναι η υποψία ότι παραγνωρίζει τις παραμέτρους του ασυνείδητου, και τόσο περισσότερο δέσμια είναι της φαντασιακής αναισχυντίας, δηλαδή μεταβιβαστικών στοιχείων που παραπέμπουν σε τελική ανάλυση σε ιστορίες με τον πατέρα και τη μητέρα.

Ωστόσο, και ο Φρόντ ιδρύοντας την Παγκόσμια Ψυχαναλυτική Εταιρεία, και ο Λακάν με τη Σχολή του, εισηγήθηκαν τρόπους ομαδικής συγκρότησης των ψυχαναλυτών μεταξύ τους. Ύστερα από τα όσα είπαμε, δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι οι θεσμοί αυτοί είναι, από τη σκοπιά του ψυχαναλυτικού λόγου, άκρως προβληματικοί.

Η αναφορά στα περί στρατού και εκκλησίας δεν ήταν τυχαία. Το φροϊδικό απόσπασμα συνοψίζει ακριβώς εκείνα τα χαρακτηριστικά που στηλιτεύει ο Λακάν στη Σχολή που είχε ο ίδιος ιδρύσει, όταν φτάνει στο σημείο να κηρύξει τη διάλυση της.

Τον Ιανουάριο του 1980, διαλύοντας τη Φροϊδική Σχολή του Παρισιού (ΦΣΠ) καλεί ταυτόχρονα όσους θέλουν να τον ακολουθήσουν να εκδηλώσουν τις προσχωρήσεις τους "ως στρατεύσεις για «ενδεδεχρή κριτική» όσον αφορά τις «παρεκκλίσεις και συνδιαλλαγές» που η ΦΣΠ εξέθρεψε".⁵

"Αποδεικνύοντας εμπράκτως", συνεχίζει, "ότι δεν θα είναι υπαίτιοι τού να γίνει η Σχολή μου Ίδρυμα [Institution], παγιωμένο επιτέλεσμα ομαδοποίησης, εις βάρος του αναμενόμενου από την εμπειρία, όταν η τελευταία είναι φροϊδική, επιτελέσματος λόγου. Ξέρουμε τι στοίχισε το ότι ο Φρόντ επέτρεψε να υπερτερήσει τον λόγο η ψυχαναλυτική ομάδα, να γίνει Εκκλησία."⁶

Έχουμε εδώ το βασικό σχήμα της αντινομίας που δεν έπαψε να προβληματίζει τον Λακάν: της αντινομίας μεταξύ επιτελέσματος λόγου και επιτελέσματος ομαδοποίησης, μεταξύ effet de discours και effet de groupe⁶. Η επινόηση του καρτέλ είναι μία από τις θεσμικές καινοτομίες που θέτει σε πρώτη μοίρα την εξυπηρέτηση του ψυχαναλυτικού λόγου. Αξίζει να υπενθυμίσουμε την πρώτη περιγραφή της λειτουργίας μικρών, εναλλασσόμενων ομάδων στην Ιδρυτική Πράξη του 1964:

«Όσοι έρθουν στη Σχολή αυτή θα δεσμεύονται να εκπληρώσουν ένα έργο υποβαλλόμενο σε

⁵ J. Lacan, *Lettre de dissolution [Επιστολή Διαλύσεως]*, χρονολογημένη 5.1.80, στο περιοδικό *Ornicar?*, 20-21, σ. 10.

⁶ Βλ. ενδεικτικά: Eric Laurent, *A propos des effets de groupe et des effets de discours*, άρθρο δημοσιευμένο σε

δύο συνέχειες στο περιοδικό *Lettre Mensuelle de I.E.C.F.*, No 1, σσ. 18-19, και No 4, σσ. 14-17.

Είναι πολύ δύσκολη η μονοσήμαντη απόδοση στα ελληνικά των γαλλικών εκφράσεων του τύπου "effet de + ουσιαστικό" που κατά κόρον χρησιμοποιεί ο Λακάν. Η έκφραση δηλώνει την εντύπωση, την επίπτωση, την επίδραση, το αποτέλεσμα του εν λόγω ουσιαστικού, ενώ εξυπνοεί και την προαπαιτούμενη διαδικασία επενέργειας και παραγωγής. Επιφυλάσσω συνήθως την, πιο κατηγορηματική, λέξη "αποτέλεσμα" για τη γαλλική resultat, και προτείνω την απόδοση "επιτέλεσμα" για το effet, απόδοση που εμπεριέχει εμφανέστερα την έννοια της επιτέλεσης που συντελείται.

εσωτερικό και εξωτερικό έλεγχο. Διασφαλίζονται σε αντάλλαγμα ότι θα γίνει το παν ώστε οτιδήποτε το αξιόλογο πραγματοποιούν, να έχει την απήχηση που του αξίζει και στη θέση που αρμόζει.

Για την εκτέλεση της εργασίας, θα υιοθετήσουμε την αρχή μιας εντατικής επεξεργασίας σε μικρή ομάδα. Η καθεμία (έχουμε ένα όνομα που δηλώνει τις ομάδες αυτές) θα απαρτίζεται από τρία άτομα το λιγότερο, από πέντε το πολύ, τέσσερα είναι το σωστό μέτρο. ΣΥΝ ΕΝΑ επιφορτισμένο με την επιλογή, τη συζήτηση και τον προορισμό που επιφυλάσσεται στην εργασία εκάστου.

Υστερα από ορισμένο χρόνο λειτουργίας, θα προτείνεται στα μέλη μιας ομάδας η εναλλαγή με άλλη».⁷

Η Σχολή ορίζεται εξαρχής ως πλαίσιο εργασίας και όχι ως πεδίο επαγγελματικής σταδιοδρομίας και ιεραρχικής αναρρίχησης. Θεσμοθετημένη μέσα στα καρτέλ, η εργασία αποδεσμεύεται από κάθε είδους διοικητικές παραμέτρους και πραγματοποιείται σε περιβάλλον συναδελφικής ισοτιμίας. Το προϊόν της εργασίας, εξατομικευμένο, λειτουργεί αμφίδρομα: σαν τεκμήριο προσωπικής συμβολής και απήχησης, μα και σαν αντικείμενο κριτικής και ελέγχου. Η εναλλαγή των μελών εξασφαλίζει τη διακλάδωση των επαφών και αποθαρρύνει τις στεγανές, αυτοϊκανοποιούμενες συσπειρώσεις.

Το μήνυμα αυτής της οργάνωσης των πραγμάτων είναι σε τελική ανάλυση ηθικό: το Αγαθόν είναι εδώ η προαγωγή ενός λόγου. Η έννοια της Σχολής - σε αντιδιαστολή με τον όρο "Εταιρεία" που εξαντλείται στο νομικό χαρακτήρα της σύμπραξης- εμπεριέχει ουσιώδεις αναφορές στις φιλοσοφικές σχολές της αρχαιότητας και στις σχολαστικές παραδόσεις του μεσαίωνα, όπου ακριβώς το ειδέ-ναι αποτελεί ηθικό ζήτημα.

Στην Ιδρυτική Πράξη, ο Συν-ένας θεωρείται επιφορτισμένος με καθήκοντα οργάνωσης και επίβλεψης. Εξυπονοείται ότι εργάζεται από κοινού και σε ισότιμη βάση με τα υπόλοιπα μέλη του καρτέλ. Η ουσιαστική αυτή επινόηση του Λακάν θα αποτελέσει στη συνέχεια αντικείμενο συμπληρωματικής επεξεργασίας στηριγμένης σε πορίσματα της λογικής και της τοπολογίας. Ας δούμε πώς συνδέει ο Λακάν το καρτέλ, τον Συν-ένα και την ομάδα, δέκα περίπου χρόνια αργότερα, σε μια παράδοση του Σεμιναρίου του:

"...Πράγμα που συνετέλεσε στο να βρεθώ στο τέλος αυτού του Διημέρου να πρέπει να απαντήσω στο ερώτημα περί του τι συγκροτεί μέσα στη σχολή ένα καρτέλ. Ένα καρτέλ, γιατί; Έλαβα απαντήσεις ενδεικτικές, ψευδοπόδια, πράγματα που δένανε λιγάκι. Γιατί δήλωσα ότι ένα καρτέλ ξεκινάει με τρία συν ένα άτομα, πράγμα που κατά κανόνα κάνει τέσσερα, και γιατί έδωσα ως μέγιστο [όριο] το πέντε χάρη στο οποίο κάνει έξι; Σημαίνει μήπως ότι υπάρχουν τρεις που να ενσαρκώνουν το συμβολικό, το φαντασιακό και το πραγματικό; Το ερώτημα θα μπορούσε να τεθεί, θα μπορούσα να είμαι και παλαβός. Μήπως όμως ακούσατε ποτέ να γίνεται λόγος για την ταύτιση; **Αυτό που θέλω είναι τι; Η ταύτιση με την ομάδα.**

Είναι σίγουρο ότι τα ανθρώπινα όντα ταυτίζονται με μια ομάδα. Όταν δεν το κάνουν, πάνε

⁷ J. Lacan, Acte de Fondation (21.6.1964).

χαμένοι, είναι για κλείσιμο [στο φρενοκομείο]. **Ωστόσο δεν λέω εδώ με ποιο σημείο της ομάδας πρέπει να ταυτίζονται.**

Η αφετηρία κάθε κοινωνικού κόμβου συγκροτείται από τη μη-σχέση φύλου ως τρύπα, όχι δύο, τουλάχιστον τρεις. **Έστω κι αν είστε μόνο τρεις, αυτό κάνει πάντα τέσσερις.** Ο συν-ένας βρίσκεται εκεί με τον τρόπο που δείχνει αυτό το σχήμα, το οποίο αποτελεί παράδειγμα του τι θα έκανε ένας βορρόμειος κόμβος εάν παίρναμε ως αφετηρία τον κύκλο που σχηματίζεται από δύο [κύκλους] δεμένους (σχήμα 6 του προηγούμενου σεμιναρίου). **Έστω κι αν είστε μόνο τρεις, αυτό θα κάνει τέσσερις, εξ ου η έκφραση μου "συν ένας".** Και η ομάδα θα λυθεί, άμα αποσυρθεί ένας, πραγματικός, στοιχείο που αποδεικνύει ότι ο κόμβος είναι βορρόμειος, και ότι συγκροτείται ακριβώς από τρεις ελάχιστες συνεκτικότητες [consistances].

Από τις τρεις συνεκτικότητες, δεν ξέρουμε ποτέ ποια είναι πραγματική. Γι αυτό πρέπει να είναι τέσσερις. Το τέσσερα είναι εκείνο το οποίο (σχήμα 6 του προηγούμενου σεμιναρίου) μέσω αυτής της διπλής θηλειάς, υποβασιάζει το συμβολικό αυτού για το οποίο είναι φτιαγμένο, δηλαδή το Όνομα του Πατρός. Η ονοματοδότηση [nomination] είναι το μόνο πράγμα για το οποίο είμαστε σίγουροι ότι κάνει τρύπα. Και γι αυτό έδωσα στο καρτέλ τον αριθμό τέσσερα ως το ελάχιστο, όχι χωρίς να θεωρώ ότι μπορούμε να έχουμε και λιγάκι παίξιμο σε ό,τι εξ-ίσταται [ex-siste]...»⁸

Ας παρατηρήσουμε καταρχήν ότι ο Λακάν απορρίπτει την εξομοίωση των τριών μελών ενός καρτέλ με την τριπλή άρθρωση του συμβολικού, του φαντασιακού και του πραγματικού. Αντίθετα, τονίζει, ο μηχανισμός που δρα κατά τη συγκρότηση του καρτέλ είναι της τάξεως της ταύτισης. Ξαναβρίσκουμε λοιπόν τη φροϊδική παράμετρο που υπεισέρχεται στη συγκρότηση μιας ομάδας.

Η ταύτιση με την ομάδα, παραδέχεται ο ομιλητής, αποτελεί συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης. Είδαμε ότι, για τον Φρόιντ, το καθοριστικό σημείο αφορά το λιβιδινικό δεσμό με τον ηγέτη, που παραπέμπει σε μια πατρική μεταβίβαση. Υπάρχει αναλογία του ηγέτη της ομάδας με τον Συν-ένα του καρτέλ; Ο Λακάν αποφεύγει να υιοθετήσει το σχήμα του Φρόιντ και προτείνει μια άλλη άρθρωση της κοινωνικής συγκρότησης, και κατ επέκταση του καρτέλ.

Δύο είναι οι βασικές θέσεις στην περικοπή που εξετάζουμε, οι οποίες μας επιτρέπουν συμπεράσματα για το δομικό ρόλο του Συν-ενός.

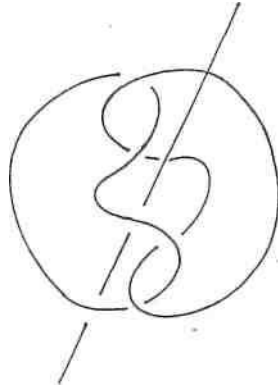
Η πρώτη θέση μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: ένα επιπλέον στοιχείο, που ορίζεται ως "τρύπα", διέπει κάθε κοινωνικό κόμβο. Προτείνονται τρία δείγματα τρύπας: α) η μη-σχέση φύλων β) ο βορρόμειος κόμβος δύο κύκλων και μιας ευθείας· γ) η ονοματοδότηση. Τα μη ομοειδή αυτά παραδείγματα ανάγονται εδώ από κοινού στη βορρόμεια δομή.

Ο κοινωνικός δεσμός συγκροτείται γύρω από ένα ενύπαρκτο (ή "εξ-ιστάμενο") έλλειμμα, μια έλλειψη υπόστασης, ένα ανέφικτο: αυτό που ο Λακάν ονομάζει μη-σχέση φύλων.⁹ Στη

⁸ J. Lacan, *Seminaire XXII, R.S.I.*, παράδοση της 25ης Απριλίου 1975, δημοσιευμένη στο περιοδικό *Omnica?*, 5, σ. 55· οι υπογραμμίσεις δικές μου.

⁹ Για την έννοια *rapport sexuel* (το αβάσιμο της οποίας υποστηρίζει ο Λακάν με την έκφραση *non rapport sexuel* που συναντάμε εδώ), αποφεύγω την απόδοση "σεξουαλική σχέση" που δημιουργεί σύγχυση στα

συγκεκριμένη περίπτωση η μη-σχέση φύλων παραλληλίζεται με την επιπλέον τρύπα που αναδύεται σε μια βορρόμεια δομή. Ο Λακάν προτείνει και σχολιάζει τον ακόλουθο τύπο κόμβου:¹⁰

Είναι πράγματι δυνατόν να διατάξει κανείς στο χώρο δύο κύκλους (καλύτερα: δύο εύπλαστους δακτύλιους) με τρόπο ώστε, χωρίς να συγκροτούν δεσμό (δηλαδή παραμένοντας ασύνδετοι), να δημιουργείται ένας νέος δακτύλιος (τρίτος επιπλέον "κύκλος"), μέσα από τον οποίο να μπορεί να περνά μια ευθεία (τέταρτο στοιχείο) προσδίδοντας στο σύνολο την ιδιότητα του βορρόμειου κόμβου.¹¹ Ο νέος δακτύλιος είναι διαφορετικός από τις τρύπες των κύκλων.¹² Τα στοιχεία είναι τρία, τα... εξής τέσσερα: δύο κύκλοι, η τρύπα που ορίζουν (τρίτος "κύκλος"), η ευθεία.

Η τοπολογική συνιστώσα της ονοματοδότησης είναι περιπλοκότερη. Εδώ, ο Λακάν επιχειρεί να συνδέσει την τοπολογική δυνατότητα του επιπλέον δακτυλίου, της επιπλέον τρύπας, με την ιδιότητα του συμβολικού (ήτοι του σημαίνοντος) να ανοίγει σήραγγες στο πραγματικό. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει ένα είδος διπλής τοπολογικής παρουσίας του συμβολικού: αφενός, συμβολικός δακτύλιος του βορρόμειου κόμβου, απογυμνωμένος από κάθε υποστασιοποίηση, και, αφετέρου, συμβολική επενέργεια του Ονόματος-του-Πατρός ως φορέα ονοματοδότησης. Όπως λέει χαρακτηριστικά ο ομιλητής: *«Τούτη η απαγόρευση [της αιμομιξίας] αποκτά συνεκτικότητα μέσα στην τρύπα του συμβολικού ώστε να εμφανιστεί, εξατομικευμένο μέσα στον κόμβο, [...] το Όνομα-του-Πατρός, πράγμα που σημαίνει ο πατέρας ως όνομα, [...] και όχι μόνο ο πατέρας ως όνομα, αλλά ο πατέρας ως ονοματίζων. [...] Το Όνομα-του-Πατρός σημαίνει ότι μπορεί να υπάρχει, στο βορρόμειο κόμβο, ένας απεριόριστος αριθμός δακτυλίων. Το ζωτικό σημείο είναι ότι το παν στηρίζεται σε έναν, σε έναν ως τρύπα, ο οποίος μεταδίδει τη*

ελληνικά. Ο Λακάν αναφέρεται στην απουσία κάθε δυνατότητας για μαθηματική διατύπωση της σχέσης των δύο φύλων.

¹⁰ Το παρατιθέμενο σχήμα, το οποίο αναφέρεται ως "σχήμα 6 του προηγούμενου σεμιναρίου" στην περιγραφή που εξετάζουμε, περιγράφεται στη σελ. 39 και απεικονίζεται στη σελ. 40 του ίδιου τεύχους του *Omícar?*, ό.π. σημ.8.

¹¹ Η ιδιότητα του βορρόμειου κόμβου συνίσταται στο ότι αφαιρώντας ένα οποιοδήποτε στοιχείο του κόμβου, ο τελευταίος διαλύεται.

¹² Πρβλ. *R.S.I.*, 8 Απριλίου 1975, *Orncar?*, 5, σ. 45: "...ότι υπάρχει τρόπος να κάνουμε δακτύλιο [cycle] με δύο κύκλους [cercles]."

*συνεκτικότητα του σε όλους τους άλλους».*¹³

Βρισκόμαστε εδώ σε μια θεωρητικοποίηση του Ονόματος-του-Πατρός που αμυδρά μόνο σχετίζεται με την ομώνυμη εννοιολογική κατηγορία του Σεμιναρίου για τις ψυχώσεις. Πρόκειται για μια γενίκευση της πατρικής λειτουργίας, για μια διεύρυνση της στο σύνολο των επιτελεσμάτων του ονοματίζειν. «Όλο το ερώτημα είναι εάν η ονοματοδότηση ανάγεται, όπως φαίνεται να δείχνει, στο συμβολικό. Το λιγότερο που μπορούμε να πούμε, είναι ότι, **όσον αφορά τον κόμβο μου, η ονοματοδότηση είναι ένα τέταρτο στοιχείο.** [...] Ένας τέταρτος κύκλος δένει τους καταρχήν αποσυνδεδεμένους τρεις».¹⁴ Από τα αποσπάσματα που παραθέτουμε, είναι φανερό ότι ο Λακάν προσπαθεί, αξιοποιώντας την πολυμορφία των βορρόμειων σχηματισμών, να συλλάβει ένα επιπλέον τέταρτο στοιχείο, το οποίο, μολονότι συμβολικής χροιάς, εμφανίζεται δυσυπόστατο: άλλοτε σαν τρύπα καθαρά τοπολογικής σκοπιμότητας (συνεκτικότητα), οπότε προσιδιάζει στο πραγματικό, και άλλοτε σαν τέταρτος κύκλος, οπότε αποκτά δικαιώματα φαντασιακής παραστατικότητας.

Η δεύτερη θέση μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: το καρτέλ έχει βορρόμεια δομή εφόσον η απόσυρση ενός μέλους επιφέρει τη διάλυση του.

Πράγματι, κατά κανόνα, εάν για οποιονδήποτε λόγο αποχωρήσει ένα από τα μέλη του καρτέλ, το καρτέλ θεωρείται διαλυμένο. Οι εναπομείναντες, εάν επιθυμούν να συνεχίσουν, πρέπει να επιλέξουν εκ νέου έναν Συν-ένα, και να συγκροτήσουν καινούργιο καρτέλ. Όταν μεν εκείνος που αποχώρησε από το αρχικό καρτέλ είναι ο Συν-ένας του, η διαδικασία φαίνεται αυτονόητη. Ας προσέξουμε όμως ότι εάν ο αποχωρών είναι απλό μέλος, τότε η ανωτέρω διαδικασία για επανασυγκρότηση εξυπακούει πως ο Συν-ένας του αρχικού μετατρέπεται αυτομάτως σε απλό μέλος του νέου καρτέλ. Ο Συν-ένας δεν έχει προνομιακό χαρακτήρα η εξαίρεση που ενσαρκώνει, εξυπηρετεί τις τυπολογικές αναγκαιότητες της λειτουργίας και είναι ανακλητή.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι ο Συν-ένας ενεστωποιεί μια ιδιότητα που ισχύει για κάθε μέλος του καρτέλ. Κάθε μέλος, εφόσον έχει τη δυνατότητα να διαλύσει το καρτέλ, είναι εν δυνάμει Συν-ένας, ο συν-ένας κρίκος που συγκρατεί το σύνολο. Πρόκειται για ένα αφανές χαρακτηριστικό που ο τρόπος επιλογής του πέμπτου μέλους ενός καρτέλ, το καθιστά εμφανές: εκείνος που φέρει τον τίτλο "Συν-ένας" υποστασιοποιεί φαντασιακά ένα κοινό στοιχείο λειτουργίας.

Ο Συν-ένας δεν είναι προσθήκη αριθμητικής τάξεως. Λόγω της βορρόμειας δομής, το "ένα" ενσαρκώνει τη μοναδικότητα μιας κοινής ιδιότητας. Όπως τονίζει ο Λακάν: "*Ο κόμβος είναι άλλο πράγμα [απ' ό,τι η σειρά των ακεραίων αριθμών]. Εδώ πράγματι, η λειτουργία του συν-ενός εξειδικεύεται ως τέτοια. Καταργείστε τον συν-ένα, και δεν υπάρχει πια σειρά - όταν απλώς και μόνο αποκοπεί αυτός ο ένας-μεταξύ-άλλων, οι άλλοι ελευθερώνονται, ο καθένας ως ένας. Θα*

¹³ Jacques Lacan, *R.S.I.*, παράδοση της 25ης Απριλίου 1975, στο *Ornicar?*, 5, σ. 54· οι υπογραμμίσεις δικές μου.

¹⁴ *R.S.I.*, 13 Μαΐου 1975, ό.π. σσ. 60-61' υπογραμμίζω εγώ.

μπορούσε να είναι ένας τρόπος, εντελώς χειροπιαστός, να σας κάνει να νιώσετε ότι το Ένα δεν είναι αριθμός, μολονότι η ακολουθία των αριθμών είναι φτιαγμένη από πολλά ένα».¹⁵

Μπορούμε ίσως τώρα να επιχειρήσουμε μια σύγκλιση των δύο θέσεων που εξετάζουμε. Η ρητορική διάρθρωση της συγκεκριμένης περικοπής σε συνδυασμό, με άλλα χωρία του Σεμιναρίου R.S.I. που παραθέσαμε, επιτρέπει, νομίζω, τα ακόλουθα συμπεράσματα:

α) Το καρτέλ ως κοινωνικός κόμβος, ως ομαδικό μόρφωμα, διέπεται από μια συνεκτικότητα τοπολογικής τάξεως, δηλαδή οργανωμένη γύρω από το δομικό στοιχείο της τρύπας.

β) Το καρτέλ ως βορρόμεια δομή εξυπακούει τη λειτουργία του ενός ως τρύπας, δηλαδή τη δυνατότητα του καθ-ενός μέλους να απο-συγκροτεί το καρτέλ.

γ) Ο Συν-ένας του καρτέλ ονοματίζει τη λειτουργία του ενός ως τρύπας, υποστασιοποιώντας ένα αφανές δομικό στοιχείο συνεκτικότητας.

Εμφανέστατη είναι πλέον η μετατόπιση που επιχειρεί ο Λακάν των φροϊδικών θέσεων για την ομαδική ταύτιση.

Ο Συν-ένας που επιλέγουν τα μέλη ενός καρτέλ, δεν είναι ο αρχηγός τους. Μολονότι η μεταβίβαση παίζει σπουδαίο ρόλο στο ποιος θα επιλεγεί, ο τελευταίος εμφανίζεται σαν έμβλημα ενός σημείου ταύτισης, το οποίο παράλληλα υπονομεύει. Το καρτέλ είναι μια ομάδα, μια Masse, στην οποία ο τεχνητός χαρακτήρας της συλλογικής συνοχής της, προβάλλεται και καταγγέλλεται ταυτοχρόνως.

Η τοπολογία των κόμβων δεν αποτελεί την τελευταία λέξη του συγγραφέα μας για το ζήτημα του καρτέλ. Την εποχή της διάλυσης της Φροϊδικής Σχολής του Παρισιού και της ανασυγκρότησης του λα-κανικού ρεύματος γύρω από τη Σχολή του Φροϊδικού Αιτίου, ο Λακάν παγώνει τον τρόπο λειτουργίας των καρτέλ, προσδιορίζοντας τα τυπικά χαρακτηριστικά που ισχύουν σήμερα. Ας τα υπενθυμίσουμε:

"Πρώτον - Τέσσερις αλληλοεπιλέγονται, για να αναλάβουν μια εργασία που οφείλει να έχει το προϊόν της. Διευκρινίζω: προϊόν ιδιαίτερο του καθενός, και όχι συλλογικό.

Δεύτερον - Η σύζευξη των τεσσάρων επιτελείται γύρω από έναν Συν-ένα, ο οποίος, αν και οιοσδήποτε, πρέπει να είναι κάποιος. Επιφορτισμένος να επιβλέπει τα εσωτερικά επιτελέσματα του εγχειρήματος, και να προκαλεί την επεξεργασία του.

Τρίτον - Για να προλαμβάνεται η προσχόλληση, ¹⁶εναλλαγή πρέπει να γίνεται σε προσδιορισμένο χρόνο ενός έτους, δύο το πολύ.

Τέταρτον - Καμία πρόοδος δεν πρέπει να αναμένεται, παρά μόνο από μια κατά περιόδους ανοικτή παρουσίαση των αποτελεσμάτων αλλά και των κρίσεων της εργασίας.

Πέμπτον - Η κλήρωση θα εξασφαλίζει την τακτική ανανέωση των, δημιουργημένων με σκοπό

¹⁵ R.S.I., 14 Ιανουαρίου 1975, στο *Omicar?*, 3, σ. 97.

¹⁶ Ο νεολογισμός αυτός αποδίδει πετυχημένα, νομίζω, το λογοπαίγνιο του γαλλικού πρωτοτύπου. Ο Λακάν λέει *effet de colle* (κατά λέξη: επιτέλεσμα προσκόλλησης) που είναι ομόηχο του *effet d' Ecole* (επιτέλεσμα Σχολής). Το λογοπαίγνιο ενισχύει αυτό που ήδη αναφέραμε: *effet de colle* ή *effet d'eglise* είναι παρενέργειες εγγενείς σε κάθε σύσταση ομάδας. Εκτεθειμένη στη διαρκή απειλή τους βρίσκεται και η Ψυχαναλυτική Σχολή, στο βαθμό που συνιστά ομαδικό μόρφωμα, γι αυτό δεν δικαιολογείται να τα παραγνωρίζει.

την ανυσηματοθέτηση [vectorialiser] του συνόλου, σημείων αναφοράς.¹⁷

Όπως εύκολα διαπιστώνει ο αναγνώστης, η παραπάνω τυποποίηση του καρτέλ περιλαμβάνει τα γνωρίσματα που έχουμε ήδη συναντήσει -συλλογικότητα της εργασίας, εξατομίκευση του προϊόντος, "συν-ενότητα" της δομής, ληξιπρόθεσμη διάρκεια, διαφάνεια των αποτελεσμάτων αλλά και των προσκομμάτων- με τα οποία επιδιώκεται η μεγιστοποίηση των πλεονεκτημάτων της συνεργασίας και η ελαχιστοποίηση των παρενεργειών της ομαδοποίησης.

Το πέμπτο σημείο, η κλήρωση, που για πρώτη φορά αναφέρει ρητά ο Λακάν, είναι χαρακτηριστικό της έγνοιας του να αποδυναμώσει τις εκλεκτικές προτιμήσεις των μεν και των δε, εισάγοντας στις ανακατατάξεις τον αποσταθεροποιητικό παράγοντα τύχη.

Ας σημειώσουμε επίσης μια διακριτική αλλαγή: ο αριθμός των αρχικών μελών ενός καρτέλ παύει πλέον να κυμαίνεται από τρία έως πέντε (του Συν-ενός εξαιρουμένου) όπως ανέφερε η Ίδρυτική Πράξη, και ορίζεται σε τέσσερα. Έτσι, σήμερα, όποτε μιλάμε για καρτέλ, εννοούμε στην ουσία μια πεντάδα.¹⁸ Υποψιάζεται λοιπόν κανείς ότι αυτή η τελική τυποποίηση έχει κάπως απομακρυνθεί από την τοπολογία των κόμβων, στην οποία, όπως είδαμε, εκείνο που ενδιέφερε τον Λακάν ήταν η δομή "τρία συν ένα" (οι τρεις, το λιγότερο, κύκλοι του βορρόμειου κόμβου, συν το τέταρτο επιπλέον στοιχείο - τρύπα, κύκλος ή ευθεία- που τον συμπληρώνει). Η τελική τυποποίηση του καρτέλ φαίνεται να υπακούει περισσότερο στη λογική του γράμματος, παρά στην τοπολογική των κόμβων.

Η εφαρμογή στην πράξη απέδειξε πόσο ευέλικτη και αποτελεσματική είναι η πρωτότυπη αυτή ομάδα επεξεργασίας του ψυχαναλυτικού λόγου. Η ιδιαιτερότητα του καρτέλ έγκειται στο ότι εισάγει ένα συλλογικό τρόπο μελέτης που προσπαθεί να αποφεύγει την παθολογία των φαινομένων ομαδοποίησης, και παράλληλα να μην αποσιωπά την επίπτωση του ασυνειδήτου στη σχέση του καθενός με τη γνώση, επίπτωση που μεταφράζεται σε "μεταβίβαση εργασίας". Το καρτέλ επιτελεί τον παιδευτικό του ρόλο χωρίς να προσποιείται πως αγνοεί τα παράδοξα της υποκειμενικότητας.

¹⁷ Σεμινάριο της 11ης Μαρτίου 1980, δημοσιευμένο υπό το γενικό τίτλο "*Dissolution*" στο περιοδικό *Omícar?*, 20-21, σ. 15

¹⁸ Αξίζει να σημειώσουμε τη μαρτυρία της κ. Ευγενίας Λεμουάν, πως ο Ζακ Λακάν έλεγε κάποτε ότι πέντε είναι ο μικρότερος δυνατός αριθμός από εκείνους που δεν μεταφράζονται σε σχέσεις οιδιπόδειου τύπου: δύο σημαίνει ζευγάρι, τρεις σημαίνει γονείς και παιδί, τέσσερις δύο ζευγάρια. Παρά τον ανεκδοτολογικό της χαρακτήρα, η μαρτυρία αυτή αποτυπώνει με τον καλύτερο τρόπο τη φροντίδα του Λακάν να μειώσει στο ελάχιστο τις λιβιδινικές επιπτώσεις μέσα στο καρτέλ.